

Lukács György: A fiatal Hegel

Közismert, hogy Lukács A fiatal Hegel című könyve a harmincas években a Szovjetunióban született. A mostani magyar kiadás, annak ellenére, hogy a könyv csaknem négy évtizede íródott, mégis több szempontból indokolt. Nem csupán azért, mert a magyar közönség most már megismerkedhet a Magvető, a Gondolat, a Koszuth és az Akadémiai Kiadó jóvoltából Lukács életművének csaknem minden fontos darabjával, és így, ha nem is a teljes életmű, de annak lényege eljuthat mindenkinek hazánkban. A fiatal Hegelnek azonban kiemelkedő jelentősége van az életművön belül. S ez az, ami külön indokolja a mostani megjelenést.

Filozófiatörténeti mű A fiatal Hegel, de egyúttal sokkal több annál. Ha filozófiatörténeti szempontból nézzük, akkor azt látjuk, hogy A fiatal Hegelben történik meg a Hegel—Marx kapcsolat első rendszeres kidolgozása, először mutatja meg a világ egész filozófiatörténetében, hogy a fiatal Hegelnek a francia forradalomhoz való kapcsolódása és az a nagy tett, amikor Hölderlinnel és Schellinggel együtt kezdi megalapozni a klasszikus német filozófia modern értelemben vett dialektikáját — szükségképpen vezet el gondolati következetességgel a marxizmus filozófiájának megszületéséhez. Ugyancsak Lukács az első, aki Hegel fiatalkori írásait a szellem fenomenológiájáig bezárólag, mint egységes fejlődési folyamatot veszi vizsgálat alá, és kimutatja a munka, a közgazdaságtani elgondolások, valamint a külsővé válás (elidegenülés) kategóriáinak hegeli fejlődését és ezek összefüggését Hegel filozófiai érésével.

Ugyanakkor polemikus is a könyv, hiszen leleplezi, hogy a reakciós német fejlődés részben a fasizmus gondolati előkészítése, részben pedig egy szélesebb értelemben vett irracionális érdekekben miként torzítja el Hegel valóságos útját, és miként próbál irracionálisztikus mozzanatokot belecsempészni a hegeli filozófia kezdetébe. Azonban korántsem közönyös az, hogy a fiatal Hegelről író Lukács szükségképpen polémiába keveredett olyankor is, amikor közvetlenül nem polemizált. Ez a könyv volt ugyanis annak az irányzatnak, annak a szellemi áramlatnak az egyik reprezentatív alkotása, mely sem a harmincas évek végén, sem pedig a negyvenes és az ötvenes évek folyamán nem békült meg azzal a sztálini korszakban elterjedt gondolattal, mely így hangzott: A klasszikus német filozófia arisztokratikus reakciós válasz a francia felvilágosodásra. Ez a látszólagos taktikai szükségletből megszületett és tudományosan hamis jelszó mintegy vízvázasztót teremtett: a tudományos filozófiát művelők és akarók, valamint a filozófiát pillanatnyi és látszattaktikai szükségleteknek alárendelni kívánók között. Egyszóval ennek a műnek a jelentősége túlment kiváló anyagán, rendkívüli elmeélel fölépített polémiáin, bizonyító erejű fejtegetésein, és a szellemi harcok középpontjába került. Arról volt szó ugyanis, hogy Hegel helyes interpretációja annak a lenini gondolatnak következetes folytatása, mely szerint a marxizmus egyik forrása a klasszikus német filozófia, megmutatta: a marxizmus és a filozófia egész története között nem csupán minőségi ugrás van, hanem egyúttal folyamatosság is. Bebizonyította: a marxizmus ezernyi szállal kapcsolódik az európai gondolkodás történeti örökségéhez. A dogmatikus oldalon viszont a kontinuitás és diszkontinuitás egységét tagadták, csupán a diszkontinuitást hangsúlyozták, és így a filozófia, sőt a kultúra egész történetének jelentőségét a marxizmus kialakulása és fejlődése számára kérdésessé tették. S alighanem napjainkban is a szellemi élet, fejlődés egyik legfontosabb kérdése: vajon a kulturális örökséggel való kapcsolat mit jelent a marxizmus számára, vajon áldozatául eshet-e ez az örökség úgynevezett modernkedő, illetve szektás felfogásoknak, avagy ez az örökség ma is hat. Mert ennek az örökségnek egyik leghatásosabb és az európai gondolati kultúrát legmélyebben kifejező összefoglaló, és az egész modern kor küszöbéig eljutó reprezentánsa éppen Georg Friedrich Wilhelm Hegel volt. Az az olvasó tehát,

aki helyesen akarja olvasni Lukács könyvét, mindenekelőtt ezt a polemikus, és a marxizmus, valamint a filozófia történetében immár klasszikussá váló offenzív jellegét kell hogy érzékelje, mert enélkül nagyon fontos mozzanatok kerülnék el a figyelmét.

Azok számára is külön érdekességet jelent a könyv, akik Lukács életművével akarnak megismerkedni. Lukács életművén belül ez az a mű, amelyek nemcsak gondolati gazdagságával, hanem szerkezetének egyenesvonalúságával — intellektuális szépségével — különlegesen megragadhatja az olvasót. Talán egyetlen Lukács-mű sincs, ahol a sokoldalúság, a rengeteg szín, a gondolatok halmozódása ennyire ötvöződik a marxizmus konkrét igazságaihoz való eljutás és eme igazságok elemzésének árnyaltságával, pontosságával. Egyszóval alighanem Lukács legegységesebb és legteljesebb, formailag is lelezártabb művéről van szó.

Az előbbiekből következik az, hogy Lukácsnak ebben a művében egyetlen szó sem véletlen. Nem véletlen az ajánlás sem, mely Mihail Lifszichez, a kitűnő szovjet marxista kutatóhoz, Lukács szovjetunióbeli legközvetlenebb munkatársához és életének legjobb, legbensőségesebb barátjához intéződött. De ugyanígy nem véletlen az alcím sem, mely szerint a könyv a dialektika és az ökonómia összefüggéséről szól. Lukács ebben a művében mutatja ki legkonkrétebben, hogy a dialektikus kategóriák, különösen a történetfilozófia viszonylatában, csak akkor lehetnek konkrétak, akkor lehetnek gazdagok, ha ezek a kategóriák nem szakadnak el a gazdaságtan fejlődésének kategóriáitól. Ezáltal nemcsak Hegelt magyarázza meg, különösen Hegel úgynevezett jeni korszakának fejlődését, hanem egyúttal megérteti azt: miért indul a marxi filozófia kidolgozása egyfelől a Hegel-kritikából, másfelől miért kapcsolódik ez össze gazdaságtani kutatásokkal. Vagyis a Gazdasági-filozófiai kéziratok Lukács szerint érthetetlenek a hegeli fejlődés nélkül éppen úgy, mint ahogyan (erről Lenin beszélt) a Tőke felfoghatatlan a hegeli Logika ismerete nélkül. Ezért hangsúlyozhatja Lukács: „... hogy Hegel látásmódja épp olyan nagyvonalú és átfogó volt, mint a gazdaságtan klasszikusaié, Smithé és Ricardóé. Látja azt a haladást, amelyet a kapitalizmus, a tőkés munkamegosztás hoz a termelők fejlődésének összmozgásában, de egyszersmind látja a munkás életének ezzel szükségszerűen együttjáró elembertelenedését. Elkerülhetetlenek tekintik ezt, s túl nagy gondolkodó ahhoz, hogysem romantikus sirámokban keseregjen emiatt; másrészt mint gondolkodó túlságosan komoly és őszinte, hogysem ennek az összefüggésnek valamelyik oldalát elhallgassa, vagy akárcsak a kifejtés során letompítsa.” (338. oldal.)

S ezekből a sorokból nemcsak az sugárzik, hogy Hegelnél kezdődik az a dialektika, amely a társadalmi kategóriákat elválaszthatatlanul össze fogja majd kötni a gazdaságtaniakkal, hanem még egy rendkívül fontos és éppen a nagy gondolkodókat jellemző, s így a marxizmus számára is követendő mozzanat. Röviden arról van szó — és ezt kell mindenképpen hangsúlyoznunk napjainkban is — hogy a komoly gondolkodó a fejlődésben fellépő negatív vonások esetében sem romantikus kétségbeeséshez nem juthat, hanem pedig ezt elkerülendő, nem tompíthatja le az ellentmondásokat. A gondolkodásnak ez a keménysége, kegyetlensége talán sokszor nem tetszik az átlagembernek — legalábbis első pillanatban —, nem vág össze a hurráoptimizmussal, az úgynevezett sikerélmények hajszolásával, ezért itt feltétlenül ellentmondás keletkezik a gondolkodói keménység és ama megújuló kívánság között, mely a valóságos problémák romantikus „dramatizálását” vagy giccses eltussolását kívánja meg.

Ezt az ellentmondást minden komoly gondolkodó érzi. Ezért ütközik ellenállásba életében és halála után is. Vonatkozik ez Hegelre és immár Lukácsra egyaránt, és nyilván vonatkozni fog a jelen és a jövő minden komoly gondolkodójára. De Lukács ezt a gondolkodói rendíthetetlenséget és szilárdságot, mely a hegeli filozófiában megjelenik, korántsem egyoldalúan ábrázolja. Hegel ellentmondásait onnan vezeti le, hogy egyfelől a szegényes német valóság filozófusa, másfelől a kor legmagasabbrendű tudományos alkotásainak s köztük a smithi gazdaságtannak is zseniális el-sajátítója, mégpedig úgy, hogy olvasmányok alapján, tanulmányok révén, gondola-

tilag próbálja magában rekonstruálni azt a kapitalizmust, amelyet át nem élt és nem élhetett. Ez a feszítő ellentmondás juttatja oda Hegelt, hogy még korai korszakában is, amikor a legzseniálisabban indul neki a valóságos társadalmi viszonyok általánosító elemzésének, megmarad nála az idealizmus. Az idealizmussal fizette meg azt a feszültséget, amely létrejött azáltal, hogy egyfelől gondolatilag sajátította el a valóságos kapitalizmus fejlődését, másfelől azonban ez az elsajátítás a nyomorúságos német viszonyok talaján történt. Ennek azután az az eredménye, hogy Hegel nézeteit, főként a külsővé válás fogalmával kapcsolatosan, Lukács mint ellentmondásos nézeteket mutatja be. A külsővé válás hegeli fogalmát egy helyütt Lukács így jellemzi: „... ez a fogalom tág filozófiai általánosítást kap: a »külsővé válás« ekkor ugyanazt jelenti, mint a dologiság vagy a tárgyiasság; ez az a forma, amelyben Hegel filozófiailag ábrázolja a tárgyiasság keletkezéstörténetét, a tárgyiasságot mint dialektikus mozzanatot azon az úton, amelyen az azonos szubjektum-objektum — a »külsővé váláson« át — visszajut önmagához... A tárgyiasság eme visszavételében rejlő misztifikálás lényeges tendenciáit már ismerjük.” (541. oldal.) Valóban, a hegeli Szellem fenomenológiájának marxi kritikája elsősorban azt veszi célba, hogy Hegel végső soron nem különbözteti meg egymástól a tárgyiasság, a dologiság és a külsővé válás, illetve elidegenülés fogalmait. S itt, bármilyen nagy lépéseket tesz is előre Hegel másutt, mégis foglya marad a polgári szemléletnek. Mert ha a tárgyiasság és az elidegenülés azonosul, akkor ez Hegel számára annyit jelent: a gondolat több és értékesebb, mint a megvalósított gondolat, a tárgyi formát öltött emberi tudás. Marx ezzel szemben a technológia történetére utal, mely nem más, mint az emberi képességek, az emberi pszichológia és a pszichológiai fejlődés nyitott könyve. Az idealista számára a gondolat mindig értékesebb lesz, mint annak megvalósulása, tárgyi alakot öltése, s ezért bármennyire zseniálisak is Hegel munkára vonatkozó gondolatai, az igazságnak csak egy részét tudja kimondani. Lukács itt — egyúttal A történelem és osztálytudat című művének kritikájaként is, nemcsak hogy elfogadja Marx Hegel-kritikáját, hanem azt is bebizonyítja: „Marx kritikai észrevételei kifejezően megmutatják, hogy az ember és az öntudat hamis azonosítása szükségszerűen következik a társadalmi élet elidegenedésének téves felfogásából. A szubjektív oldalon, amint ezt Marx kimutatta és bírálta, az következik ebből, hogy Hegel tévesen azonosítja az embert és az öntudatot, az objektív oldalon pedig az, hogy egyenlőségjelet tesz az elidegenedés és általában a tárgyiasság közé.” (551. oldal.) S itt egy pillanatra ismét érdemes megállnunk. Lukács György véleménye szerint — szemben Hegel sokkal laposabb materialista kritikusaival — a marxi kritika lényege: Hegel emberképének bírálata is. Nem csupán a tárgyi világ lebecsülése jellemzi az idealizmust, hanem az is, hogy az embert mint öntudatot rajzolja meg.

Lukács nem azt kifogásolja a hegeli filozófiában, hogy A szellem fenomenológiája az emberi öntudat kibontakozásának történeti-pszichológiai rajzát nyújtja. Sőt, mai napig adóssága a pszichológiának az, hogy méltó módon felhasználja a hegeli Szellem fenomenológiáját, mely egyúttal adja az emberi psziché ontogenetikusan és filogenetikusan is használható rajzát. Azonban mindebből nem következik az, hogy az ember leszűkíthető volna az öntudatra. Az öntudat sem nem eszköz, sem nem valamiféle elvont lényeg, hanem az emberi munka és a történeti fejlődés eredménye. S éppen ez az, amit még a hegeli filozófia sem képes átlátni, mert végül is mint valamiféle, az emberi nemhez tartozó lényeg, vagy az ember nembeli lényege jellegzetességét rajzolja meg az öntudatot, holott az öntudat a valóságban pusztán mozzanat, bár fontos és minél több helyen elérendő mozzanat az emberi életben.

Lukácsnál megszokta az olvasó, hogy a filozófiai és a művészi teljesítmények összefüggésének rajzát is nyújtja. Az az összefüggésrajz, amiről említést tettünk, és elsősorban a smithi gazdaságtan és a hegeli gondolatvilág kapcsolatának kibontása volt, nem lenne teljes, hogyha a hegeli Szellem fenomenológiáját nem tudná összekötni a kor általános művészeti teljesítményeinek valamely csúcsával. Ahogyan Smith bizonyos értelemben a politikai gazdaságtan csúcsa, úgy a Szellem fenome-

lógija bizonyos értelemben a klasszikus német filozófia csúcspontja, és mint Lukács könyvének befejező gondolatköre mutatja, Goethe Faustja a német klasszikus irodalmi fejlődés kétségtelen csúcspontja.

S ez az összehasonlítás rendkívül mélyértelmű. Lukács Goethe-tanulmányaiban is említi már az itt meglévő kapcsolatot, azonban A fiatal Hegel elolvasása után e kapcsolat megértése sokkal mélyebb lesz. Faust is keresztülmegy a görögség különböző iskoláin, végigtekint. Philemon és Baucis sorsán, eljut előkelő udvarokba éppen úgy, mint ahogyan a szellem átszárnyal térben és időben korokat és tereket a hegeli Szellem fenomenológiájában is. A probléma azonban az, hogy Goethe Faustjában és különösen annak befejezésében, de egész problematikájában is a nyugtalanság, a meg nem békülés, a fejlődés befejezhetetlenségének érzete fejeződik ki. Hegel egész művében is hasonló a helyzet, csak hogy nála a végső cél mégis a szellem öntudatra jutása. S itt újra felmerül az öntudatkérdés. Az öntudat tudniillik — s itt Hegel egész módszerének, valamint Goethenek van igaza — a mindennapos megismerések, gyakorlati tevékenységek állandóan újraszülető eredménye, és nem pedig egy elérendő nyugvó cél. Mint ismeretes, Mephistofeles akkor viheti el Faustot, ha egyetlen pillanatra is azt tudja mondani: „oly szép vagy, maradj velem”. Ha tehát szeretné úgy megállítani a pillanatot, mint ahogyan Jósúé megállította a napot az égen a biblia szerint. S bár Hegel sosem állítja meg a pillanatot, de idealizmusa következtében vágyik arra, hogy legyen egy ilyen pillanat, s Lukács bebizonyítja: a marxizmus felfogása szerint ilyen pillanat nem létezik, s ezért nem viheti el az ördög — az embert. Ez a végkicsengés annyit jelent: habár egy szempillantás semmi, de a szem, amely pillant, s öntudatosan körülnéz a világban — az már valami. (*Akadémiai—Kossuth, 1976.*)

HERMANN ISTVÁN

Arató Endre: A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig

A nemzetté válás folyamatáról, a nemzeti ideológia előzményeiről hazánkban és a nemzetközi tudományos fórumokon ma is tartó vitákhoz kívánt hozzájárulni a nemzeti-nemzetiségi kérdés elismert tudósa. A könyv kapcsolódik a szerző korábbi, a 19. század első évtizedeivel foglalkozó munkáihoz, mint például „Kelet-Európa története a 19. század első felében” (Budapest, 1971) vagy „A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790—1848” I—II. kötete (Budapest, 1960). Hatalmas anyag (feldolgozások, forráskiadványok) vizsgálatán keresztül tárja fel a magyarországi nem magyar népek nemzeti ideológiájának 18. századi előzményeit. A 19. és 20. században „folyammá” szélesedő ideológiák, mozgalmak 18. századbeli „forrásvidékeit” keresi a marxista összehasonlító módszer alkalmazásával. Abban az évszázadban, amely „le is zárt egy fejlődést és el is kezdett egy újat”, mikor a minőségi változás félreismerhetetlen jegyei jelentek meg az itt élő népek — és a magyarok — eszmevilágában.

A feudalizmus válsága, a kapitalizmus kibontakozása idején a már korábban meglévő nyelvi, területi, kulturális közösség mellett fejlődött az áruforgalom, a csere, s a széttagolt területek között lassan megindult a „soknemzetiségű magyarországi piac” kialakulása. Ez a folyamat együtt járt a nemzeti mozgalmak szempontjából is fontos társadalmi átrétegződéssel — megjelentek vagy átalakultak azok a társadalmi osztályok, rétegek, melyek vezették, illetve bázisát képezték ezeknek a